

DARIUSZ MAKIŁŁA

<https://orcid.org/0000-0003-0775-4617>

Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna
w Warszawie

RAZ JESZCZE O SEJMACH W BEZKRÓLEWIU. UWAGI W ZWIĄZKU Z KSIĄŻKĄ TOMASZA KUCHARSKIEGO *SEJMY ELEKCYJNE W RZECZYPOSPOLITEJ OBOJGA NARODÓW W LATACH 1632–1733**

Abstrakt: W artykule omówiono pracę, która poświęcona została sejmom elekcyjnym w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1632–1733. W książce podjęto temat stanu prawnoustrojowego oraz funkcjonowania organów władzy w tym czasie, zwłaszcza sejmów. Drugim celem omówionej pracy było przedstawienie proceduralnych form działania sejmów elekcyjnych w XVII–XVIII w., związanych z efektywnym wykonywaniem przez nie zadań, mających znaczenie dla ustroju państwa.

Słowa kluczowe: Rzeczpospolita Obojga Narodów, sejmy elekcyjne, bezkrólewie, XVII–XVIII w., funkcjonowanie sejmów elekcyjnych.

Abstract: The article discusses the book on the Election Sejms in the Polish-Lithuanian Commonwealth between 1632 and 1733. The reviewed book examines the issue of the interregnum in the Polish-Lithuanian Commonwealth as a legal system and the functioning of the state authorities during this period, especially the Sejms. At the same time, the book presents the procedural forms of Election Sejms in the seventeenth and eighteenth centuries, related to their operation and effective performance of tasks that were important for the state's political system.

Keywords: Polish-Lithuanian Commonwealth, Election Sejms, Interregnum, seventeenth-eighteenth centuries, functioning of Election Sejms.

* T. Kucharski, *Sejmy elekcyjne w Rzeczypospolitej Obojga narodów w latach 1632–1733*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2021, ss. 433. Praca naukowa dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Nauka dla Społeczeństwa”, nr projektu Nds/544352/2022/2022.

Bezkrólewie w Rzeczypospolitej było stanem prawnym o charakterze wyjątkowym, z określonymi sposobami organizacji i formami działania. Jednym z ważnych elementów układu były sejmy elekcyjne, istotne nie tylko z punktu widzenia dziejów politycznych, ale także ze względu na ich prawnoustrojową rolę w systemie politycznym państwa. Okresy bezkrólewia doczekały się już licznych opracowań, autorstwa zarówno historyków, jak i historyków prawa i ustroju. Zajmowano się nimi jako częścią dziejów politycznych, zwłaszcza w odniesieniu do lat 1572–1576¹, ale zainteresowaniem badaczy cieszyły się także sejmy elekcyjne². Część powstałych prac ma charakter syntez³. Szczególnie wartościowe są te poświęcone organizacji państwa w okresach bezkrólewia i funkcjonowaniu jego instytucji⁴, postanowieniom ustrojowym, w tym przyjmowanym

¹ А. Трачевский, *Польское бескорольеве по прекращении династии Ягеллонов*, Москва 1869; E.H. de Noailles, *Henri de Valois et la Pologne en 1572*, t. 1–3, Paris 1867; Ф.Вержбовский, *Две кандидатуры на польский престол Вильгельма из Розенберга и эрцгерцога Фердинанда, 1574–1575*, Варшава 1889; T. Piliński, *Bezkrólewie po Zygmuncie Augustie i elekcyя króla Henryka*, Kraków 1872; E. Reimann, *Die polnische Königswahl von 1573*, „Historische Zeitschrift” 11, 1867, s. 58–128; W. Zakrzewski, *Po ucieczce Henryka. Dzieje bezkrólewia 1574–1575*, Kraków 1878; S. Gruszecki, *Walka o władzę w Rzeczypospolitej po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów 1572–1573*, Warszawa 1969; S. Płaza, *Próby reform ustrojowych w czasie pierwszego bezkrólewia [1572–1574]*, Kraków 1969; idem, *Wielkie bezkrólewia*, Warszawa 1988; C. Augustynowicz, *Die Kandidaten und Interessen des Hauses Habsburg in Polen-Litauen während des zweiten Interregnums 1574–1576*, Wien 2001.

² W. Kaczorowski, *Sejmy konwokacyjny i elekcyjny w okresie bezkrólewia 1632 r.*, Opole 1986; idem, *Z dziejów bezkrólewia 1632 r.*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu. Historia” 25, 1989, s. 91–101; A. Pieńkowska, *Zjazdy i sejmy z okresu bezkrólewia po śmierci Stefana Batorego*, Pułtusk 2010; E. Gąsior, *Sejm konwokacyjny po śmierci Jana III Sobieskiego*, Warszawa 2017; M. Chmielewska, *Sejm elekcyjny Michała Korybuta Wiśniowieckiego 1669 roku*, Warszawa 2006; E. Opaliński, *Elekcje wazowskie w Polsce. Stosunek szlachty do instytucji okresu bezkrólewia*, KH 92, 1985, 3, s. 533–547.

³ J. Dziegielewska, *Sejmy elekcyjne, elektorzy, elekcje 1573–1674*, Pułtusk–Warszawa 2003; idem, *Instytucje ustrojowe Rzeczypospolitej Obojga Narodów a rozwój Woli*, w: *Historia Woli*, red. K. Móraski, Warszawa 2000, s. 39–67; P. Skwarczyński, *Pierwsze trzy wolne elekcje viritim 1573–1578 (Zagadnienia wybrane)*, „Teki Historyczne” 10, 1959, s. 119–154; H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652–1763. Prawo, praktyka, teoria, programy*, Poznań 1966; D. Makiła, *Sejmy w bezkrólewii. Instytucja władzy najwyższej Rzeczypospolitej*, w: *Między barokiem a oświeceniem. Parlamentaryzm*, red. B. Krysztopa-Czupryńska, J. Kielbik, Olsztyn 2016, s. 17–27.

⁴ E. Dubas-Urwanowicz, *System funkcjonowania Rzeczypospolitej ukształtowany w czasie interregnum po śmierci Zygmunta Augusta. Geneza, uwarunkowania i istota rozwiązań*, w: *Rok 1573. Dokonania przodków sprzed 440 lat*, red. J. Dziegielewska, K. Koehler, D. Muszytowska, Warszawa 2014, s. 128–136; eadem, *Królestwo bez króla? Kompetencje monarsze w dwóch pierwszych bezkrólewach po śmierci Zygmunta Augusta*, PH 93, 2002, 2, s. 145–158; eadem, *Bezkrólewie — czas integracji czy podziałów*, PH 85, 1994, 1–2, s. 35–43; eadem, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewach po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok

w tym czasie aktom prawnym⁵, problemom elekcyjności tronu⁶ i sposobom wyboru monarchy⁷.

Sejmy elekcyjne w latach 1632–1733, ich funkcjonowanie oraz znaczenie ustrojowe są przedmiotem analizy w książce Tomasza Kucharskiego. Autor wyznaczył sobie cztery problemy badawcze, z którymi związane były — jak to określił — tezy, wyjaśniające cele pracy; ujął je w siedmiu rozdziałach. Pierwszym, wprowadzającym problemem jest zdefiniowanie charakteru bezkrólewia jako stanu, w którym sejmy elekcyjne stały się

1998; eadem, „Warunek warszawski” z września 1574 roku a status prawno-polityczny państwa, CPH 60, 2008, 1, s. 193–201; P. Rybak, Zjazd szlachty w Stężycy (maj-czerwiec 1575 r.) na tle drugiego bezkrólewia, Toruń 2002; O. Balzer, Początek sądów kapturowych, „Ateneum” 2, 1885, s. 146–158; W. Konopczyński, Konwokacje, w: A. Vetulani, W. Abraham, *Studia historyczne ku czci S. Kutrzeby*, t. 1, Kraków 1938, s. 247–26; E. Opaliński, Zjazd w Jędrzejowie w 1576 roku, KH 109, 2002, 2, s. 15–39; M. Rhode, *Ein Königreich ohne König. Der kleinpolnische Adel in sieben Interregna*, Wiesbaden 1997; K. Wiśniewski, *Urząd marszałkowski koronny w bezkrólestwach XVII–XVIII wieku (1632–1736)*, Warszawa 2015.

⁵ J. Siemieński, *Drugi akt konfederacji warszawskiej 1573 r.*, Kraków 1911, s. 3–26; S. Salmonowicz, *Geneza i treść uchwał konfederacji warszawskiej*, OiRP 19, 1974, s. 7–30; M. Korolko, *Klejnot swobodnego sumienia. Polemika wokół konfederacji warszawskiej w latach 1573–1658*, Warszawa 1974; idem, *Spory i polemiki wokół konfederacji warszawskiej w latach 1573–1576*, OiRP 18, 1973, s. 67–94; D. Makiła, *Artykuły henrykowskie (1573–1576). Geneza, obowiązywanie, stosowanie. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 2012, s. 29–50; W. Sobociński, *Pakta konwenta. Studium z historii prawa polskiego*, Kraków 1939; idem, *O ustawie konstytucyjnej państwa polskiego z r. 1573*, CPH 1, 1948, s. 75–89.

⁶ O. Balzer, *Modus eligendi regis z początku XVI wieku*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza r. 1661*, t. 1, [aut. L. Finkel i in.], Lwów 1911, s. 3–21; K. Stadnicki, *O tronie elekcyjnym domu Jagiellonów w Polsce*, Lwów 1880; J. Szujski, *Jeszcze o elekcji w epoce Jagiellonów*, w: idem, *Dzieła*, seria 2, t. 7, Kraków 1888; L. Finkel, *Elekcja Zygmunta I. Sprawy dynastii Jagiellońskiej i unii polsko-litewskiej*, Kraków 1910; Z. Kolankowski, *Elekcja Zygmunta Augusta*, KH 19, 1905, s. 531–557; T. Silnicki, *Prawo elekcji królów w dobie jagiellońskiej*, Lwów 1913; W. Uruszczyk, *Ustawy Zygmunta I z lat 1530 i 1538 w sprawie elekcji królewskiej*, w: *Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane profesorowi Katarzynie Sójce-Zielińskiej*, red. G. Bałtruszajtys, Warszawa 2000, s. 349–360; J. Dziegielewska, *Wolna elekcja viritim — najgłośniejsze z dokonań okresu bezkrólewia po śmierci ostatniego Jagiellona*, w: *Rok 1573. Dokonania przodków*, s. 169–186; I. Lewandowska-Malec, *Prawo do elekcji króla Rzeczypospolitej w latach 1587–1764*, [w:] *Historia testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, nuntia vetustatis. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Włodzimierzowi Kaczorowskiemu*, red. E. Kozerska, M. Maciejewski, P. Stec, Opole 2015, s. 255–270.

⁷ C. Backvis, *L'origine de la diète „viritim” pour l'élection du roi en Pologne*, „Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves” 20, 1968–1972, s. 45–128; W. Sobieski, *Elekcja viritim*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 23, 1905, s. 537–560; idem, *Trybun ludu szlacheckiego. Pisma historyczne*, oprac. S. Grzybowski, Warszawa 1978; J. Tazbir, *Geneza i skutki wolnych elekcji*, w: *Elekcje królów Polski w Warszawie na Woli 1575–1764. Upamiętnienie pola elekcyjnego w 400-lecie stołeczności Warszawy*, red. M. Tarczyński, Warszawa 1997, s. 11–26; H. Wisner, *Wolna elekcja w dziejach Rzeczypospolitej*, w: *Elekcje królów Polski*, s. 27–38.

jego najważniejszą instytucją (rozdział 1). Kolejną sprawą jest funkcjonowanie organów władzy w tym okresie, a więc zależności między sejmami konwokacyjnym i elekcyjnym (rozdział 2). Następną, już szczegółową kwestią jest określenie prawnych i pozalegisłacyjnych form aktywności, czyli wszystkich istotnych i wywołujących skutki prawne działań podejmowanych na forum sejmów elekcyjnych. Chodzi o rozstrzygnięcia mające na celu prawidłową realizację zadań tegoż sejmu, a niepolegające na stanowieniu norm prawnych (rozdziały 3–5). Na końcu Autor zajął się problemem efektywności sejmów elekcyjnych, szczególnie w perspektywie specyficznych warunków ich przeprowadzania (rozdziały 6–7). Przyjrzyjmy się zatem, jak zostało to ujęte i w jaki sposób przedstawione.

Problemem mającym kluczowe znaczenie dla całej koncepcji pracy było bezkrólewie, wyznaczające *sui generis* przestrzeń działania. Dla uzasadnienia kryterium formalnego, a więc podkreślenia znaczenia okresu 1632–1733 jako wyodrębnionego z punktu widzenia założeń pracy, Autor posłużył się koncepcją „bezkrólewia prawnego”, zaczerpniętą z pracy Franciszka Salezego Jezierskiego z 1790 r. Osiemnastowieczny autor, klasyfikując rodzaje bezkrólewi, wskazał na możliwość istnienia takiej kategorii *interregnum*, odmiennej od bezkrólewi faktycznych⁸ (s. 46–52). Zabieg ten miał na celu, jak to określił Kucharski, zniuansowanie dotychczasowej periodyzacji bezkrólewi, którą uznał za propedeutyczne uproszczenie przydatne dla dydaktyki czy eseistyki historycznej (s. 40).

Pomimo efektywności takiego pojęcia, należy się zastanowić nad jego trafnością w odniesieniu do epoki, którą Autor poddał analizie. Sprawa bowiem oczywistą było, że każde bezkrólewie, zwłaszcza po 1572 r., co wyraźnie podkreślał Jezierski, nie czyniąc w tej kwestii żadnego wyjątku, było stanem prawnym, a więc „bezkrólewiem prawnym”. Jego zaistnienie było zawsze osadzone w stosunkach prawnoustrojowych, niosąc za sobą określone skutki prawne⁹, chociaż należało je uznać za przewidziany prawem stan wyjątkowy, podczas którego brak króla wymuszał szczególne sposoby i formy działania¹⁰.

Sprawa ta jest o tyle istotna, że zapożyczając pojęcie „bezkrólewia prawnego” Kucharski dokonał tego zbyt pobieżnie bądź odczytał je jedynie tak, jak mu odpowiadało. Ułatwiło to Autorowi, jak się wydaje, odcięcie się od elekcji wcześniejszych i późniejszych, którymi, jak zapowiadał (s. 39–46), nie chciał się zajmować, uznając, że był to czas kształtowania

⁸ F.S. Jezierski, *O bezkrólewiach w Polsce i o wybieraniu królów począwszy od śmierci Zygmunta Augusta Jagiełły aż do naszych czasów*, oprac. W. Kaczorowski, Opole 2017, s. 22–23.

⁹ Ibidem, s. 22–23; J. Dziegielewska, *Sejmy elekcyjne*, s. 39–50.

¹⁰ D. Makiła, *Sejmy w bezkrólewiu*, s. 18–19.

się pewnych instytucji albo innego ich stosowania, niepasujący do przyjętych założeń. Nie do końca było to jednak prawdą, albowiem pozostawione przez Autora poza obszarem badawczym okresy również należały do dziejów staropolskiego parlamentaryzmu, w którym realizowany był – jak to sam Kucharski określił, definiując swoje zainteresowania – fenomen funkcjonowania Rzeczypospolitej w okresie bezkrólewia (s. 13).

Kucharski zakwestionował umowne znaczenie roku 1573, gdyż – jak to określił – nie było przełomowe w kontekście dziejów staropolskich elekcji. Wskazał bowiem, że nawet artykuły henrykowskie stanowiły jedynie „ogólną kodyfikację już obowiązujących norm z zakresu elekcji” i nie wniosły nic nowego w porównaniu ze stanem prawnym regulowanym aktami z lat 1530, 1538, 1564 i 1569 (s. 40–41). Nie dostrzegł jednak, że ustawa przyjęta w 1573 r., której moc obowiązującą, wbrew jego błędnemu przekonaniu (s. 53), nadano w 1576 r., nie była decyzją techniczną, porządkującą jedynie bezkrólewie i elekcję, ale aktem konstytucyjnym, regulującym szerszy zakres spraw ustrojowych i politycznych. Problem następstwa tronu stanowił jedną ze spraw uregulowanych konstytucyjnie i w tym znaczeniu mamy do czynienia z nowym stanem prawnym, rzutującym na organizację i przeprowadzenie przyszłych bezkrólewia, jak też instytucji z nimi związanych¹¹. Przesłanki legislacyjne sformułowania artykułów henrykowskich zawarte w poprzednich aktach prawnych, na co wskazał Autor, mogły pokazywać jedynie proces dochodzenia do artykułów, mający wpływ na ich powstanie, będący częścią momentu konstytucyjnego, którego znaczenie Kucharski zignorował. Nie dostrzegł on, że proces tworzenia artykułów zaowocował aktem, który miał charakter konstytucyjny, a przez Autora został nazwany kodyfikacją starych norm. Tym samym Kucharski pominął zarówno źródła tego prawa, jak i nadaną mu formę (a pisał o tym Jezierski¹²).

Autor natomiast, poszukując uzasadnienia dla koncepcji własnej pracy, wskazał na bezkrólewie 1632 r., uznając je za cezurę w dziejach sejmów elekcyjnych. Dokonał zarazem krytyki dotychczasowych podziałów czasowych. Wskazując jako podstawę wyodrębnienia przedmiotu badań bezkrólewie z 1632 r., podniósł, że tym, co wyróżniało bezkrólewie po śmierci króla Zygmunta III, było nadanie w nim szczególnego charakteru

¹¹ „Bezkrólewia narodu naszego, ile są prawem politycznym kraju, dopiero po śmierci Zygmunta Augusta”, F.S. Jezierski, op. cit., s. 24; D. Makiła, *Artykuły henrykowskie (1573–1576)*. Geneza, s. 121–166.

¹² „Uchwały sejmu tego uważać się mogą jako fundamenta wprowadzonego po Zygmuncie Auguście rządu. [–] Wszakże te, które poprzedziły elekcję i które wypłynęły z powagi bezkrólewia, są najważniejsze”. Dalej przytoczył treść uchwały z 11/12 maja 1573 r. sejmu elekcyjnego, F.S. Jezierski, op. cit., s. 31.

paktom konwentom, przyjęcie sądownictwa kapturowego jako uniwersalnego, ustalenie ostatecznego kształtu elekcyjnych przepisów porządkowych oraz formy potwierdzenia wyboru (s. 43). Powstaje jednak pytanie czy zmiany te, dokonane, jak wiadomo, po długiej przerwie między bezkrólewiami, spowodowanej panowaniem króla Zygmunta III, nie były jedynie naturalnym i nieuniknionym w takiej sytuacji elementem rozwoju, dostosowywania się do potrzeb czy też pojawiania się nowych pomysłów dotyczących organizacji bezkrólewia. Uznać bowiem należy, że wprowadzanie zmian w porządku bezkrólewia było specyfiką każdego z interregnów (co zresztą w pracy znalazło odzwierciedlenie). W każdym w zależności od potrzeb inaczej się organizowano, względnie zmieniano bądź uzupełniano procedury, co nieraz stawało się podstawą do powstania nowego zwyczaju. Ten z kolei mógł być stosowany, ale równie dobrze nie musiał, gdy w jego miejsce wprowadzono nowe rozwiązania. Zakres i głębokość zmian nadawały bezkrólewiom cechy odrębności i odzwierciedlały nową jakość¹³.

Przejdźmy jednak do kwestii prawnoustrojowych, dotyczących samego stanu bezkrólewia, jak też działających w tym okresie organów, a zwłaszcza sejmów elekcyjnych, czemu poświęcone zostały kolejne punkty rozdziału pierwszego. W rozbudowanych, polemicznych, nie zawsze merytorycznie uzasadnionych wywodach, stanowiących ogólne wprowadzenie do kwestii dotyczących bezkrólewia i sejmów w nich działających Autor nie wniósł w zasadzie niczego nowego. Wiele z poruszonych spraw już dawno ustalono, jak chociażby wybór prymasa jako interreksa (s. 57–68). Jak wiadomo, ze względu na przejściowy charakter bezkrólewia interreks nie przejmował żadnych uprawnień królewskich, był odpowiedzialny jedynie za porządek w czasie *interregnum*, doprowadzenie do elekcji, dokonanie nominacji i koronacji¹⁴. Warto zauważyć, że odwoływanie się do współczesnych kategorii pojęciowych nie powinno być mechaniczne i konieczne jest uwzględnienie specyfiki realiów historycznych dawniejszych epok. Odwoływanie się na siłę do nauki prawa konstytucyjnego, co Autor uczynił, było tyleż efektowne, co zbędne (s. 70–77). Od pierwszego bezkrólewia sprawą oczywistą

¹³ J. Dziegielewski, *Sejmy elekcyjne*, s. 121 n.

¹⁴ J. Dziegielewski, *Prymasi w roli interreksów*, w: *Prymasi i prymasostwo w dziejach państwa i narodu polskiego*, red. W.J. Wysocki, Warszawa 2002; S. Grodziski, *Stanowisko interreksa w polskiej tradycji dziejowej*, w: *Leges sapere. Studia i prace dedykowane profesorowi Januszowi Sondlowi w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, red. W. Uruszczak, P. Świącicka, A. Kremer, Kraków 2008, s. 171–177; D. Makiła, *Prymas Polski interreksiem Rzeczypospolitej*, w: *Urząd prymasa w Polsce. Geneza, oddziaływanie, znaczenie*, red. W. Graczyk, J.M. Marszałska, L. Zygner, Warszawa 2018, s. 163–174.

pozostawało, że Rzeczpospolita, mimo ruchu związanego z organizacją bezkrólewia w pierwszych miesiącach po śmierci króla w 1572 r., nie przerwała ciągłości swego istnienia, że władza suwerenna w tym okresie należała do narodu, za organ zaś najwyższej władzy uznawano wtedy sejm, do którego zwołania dążono¹⁵. Podobnie było z określeniem w bezkrólewiu funkcji sejmów, które od początku były te same¹⁶, chociaż niewątpliwie podlegały pewnym modyfikacjom w zależności od potrzeb. Natomiast konieczność przeprowadzenia elekcji w czasie bezkrólewia, podczas którego sejm, będący organem władzy najwyższej, przejmował wszystkie funkcje państwa¹⁷, stawała się integralną częścią konstytucyjnego porządku prawnoustrojowego, określonego pośrednio za pomocą przepisu o wyborze króla¹⁸. Pomimo form działania niektórych organów zmieniających się pod wpływem praktyki, która tworzyła zwyczaje konstytucyjne, Rzeczpospolita działała na tych samych zasadach w czasie wszystkich okresów bezkrólewia, a nie tylko we wskazanym przez Autora.

Jednym z najistotniejszych zadań sejmów elekcyjnych, co zresztą Autor podkreśla, było stanowienie prawa, ale również sposób, w jaki, w szczególnych warunkach działania sejmiku elekcyjnego, prawo było stanowione, a także w ogóle określenie roli i znaczenia prawa, które przyjmowane było w warunkach stanu wyjątkowego, jakim było bezkrólewie. Zdaniem Kucharskiego potwierdzenie praw dokonywane na koronacjach i sejmach koronacyjnych nie było warunkiem koniecznym, od spełnienia którego zależałoby obowiązywanie systemu prawnego czy też prawidłowe uzyskanie (bądź odzyskanie) mocy prawnej przez system istniejący za panowania poprzednich monarchów (a nawet akty prawne przyjęte wolą dwóch stanów w bezkrólewiu; s. 56). Czynności confirmacyjne, nawet dotyczące aktów prawnych przyjętych w bezkrólewiu, miały, w przekonaniu Autora, charakter gwarancyjny, ewentualnie rytualny, co prowadziło do poglądu, że równie dobrze sejm mógł się obyć bez króla. Autor zaproponował również, aby nie interpretować confirmacji jako braku zdolności sejmów odbywanych w *interregnum* do przyjmowania pełnych i obowiązujących aktów prawnych, również wieczystych (s. 52–57).

¹⁵ E. Opaliński, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652. System parlamentary a społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 1995, s. 64–65; J. Ekes, *Trójpodział władzy i zgoda wszystkich. Naczelne zasady „ustroju mieszanego” w staropolskiej refleksji politycznej*, Siedlce 2001, s. 24–25, 49–50.

¹⁶ D. Makiła, *Sejmy w bezkrólewiu*, s. 23–26.

¹⁷ „W bezkrólewiu zaś prawnym władza bez króla zasadza się na konstytucji trwałej”, F.S. Jezierski, op. cit., s. 32.

¹⁸ D. Makiła, *Artykuły henrykowskie (1573–1576). Zakres wprowadzanych zmian w ustroju Rzeczypospolitej oraz ich ocena*, w: *Rok 1573. Dokonania przodków*, s. 158–161.

W sprawach dotyczących stanowienia prawa na sejmach okresu bezkrólewia i związanych z tym konsekwencji prawnych mamy do czynienia z wyraźnym brakiem rozumienia przez Kucharskiego, jak należy sądzić, przebiegu czynności wywierających określone skutki prawne. Przede wszystkim już podczas bezkrólewia po śmierci króla Zygmunta Augusta stało się jasne, że sejm elekcyjny, który zebrał się w tamtym okresie, pomimo braku króla uznawany był za zgromadzenie, które mogło stanowić prawo¹⁹. Stanowienie prawa było uprawnieniem wynikającym z pozycji sejmu jako organu najwyższej władzy suwerennej, który nie przestał istnieć (tak jak nie przestała istnieć Rzeczpospolita) i wciąż mógł działać w takim samym zakresie jak w czasie panowania królewskiego, kiedy król był jego częścią. Sejmy okresu bezkrólewia uznane zostały za zwykłe sejmy, działające jedynie w warunkach stanu wyjątkowego, zdolne do podejmowania w sprawach państwa wszystkich decyzji, które należało uznać za ostateczne. Zatem ze stanowieniem prawa król nie miał nic wspólnego poza biernym zaakceptowaniem ustaw jako stanu już zastanego, którego winien przestrzegać²⁰. Raz przyjęte zasady pozostały w mocy w trakcie kolejnych bezkrólewii, podlegając jedynie okazjonalnym zmianom, wynikającym z potrzeby dostosowania się do okoliczności. Te zaś chociażby z powodów politycznych mogły się zmieniać, sprzyjając rozwojowi pewnych konstytucyjnych zwyczajów. Inną kwestią jest dyskusja o znaczeniu zatwierdzenia praw przez króla i roli w tym procesie monarszej przysięgi²¹. Zatem poruszając problem stanowienia prawa, Kucharski dotknął kwestii nadawania mu mocy obowiązującej, jak też w ogóle ważności objęcia przez króla skutecznie władzy, przy czym wiążąc te sprawy razem (co do zasady słusznie) rozumienie tych kwestii w znacznym stopniu wypaczył. Wbrew temu co starał się przekazać Autor, nadanie mocy obowiązującej prawu przyjętemu w okresie bezkrólewia następowało po zaprzysiężeniu tego prawa podczas koronacji i jego zatwierdzeniu uchwałą sejmu koronacyjnego. Zasadę tę przyjął sejm koronacyjny Stefana Batorego i pomimo pewnych zmian została ona zachowana w trakcie wszystkich bezkrólewii²².

Sprawa ta miała wówczas zresztą szersze znaczenie. Nie można kwestionować, że król podczas koronacji składał przysięgę, w której zaprzysięgał prawa dawne, już obowiązujące, jak też te, które przyjęte zostały w okresie bezkrólewia. Tym samym w stosunku do pierwszych dokonywał

¹⁹ D. Makiła, *Sejmy w bezkrólewiu*, s. 25; J. Dziegielewski, *Sejmy elekcyjne*, s. 61–65.

²⁰ D. Makiła, *Sejmy w bezkrólewiu*.

²¹ D. Makiła, *Artykuły henrykowskie (1573–1576)*. Zakres, s. 167–177.

²² *Volumina Constitutionum*, t. 2: 1550–1609, cz. 1: 1550–1585, red. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005, s. 366–367.

ich potwierdzenia, w stosunku zaś do drugich, jako nowych, zatwierdzenia. Prawa te mogły jednak nie być sobie równe znaczeniem. W przypadku praw porządkowych, organizacyjnych, związanych z funkcjonowaniem państwa w okresie bezkrólewia czy poruszanych w egzorbitancjach, król nie mógł ich zakwestionować, gdyż nie miał do tego podstaw. Pochodziły bowiem z okresu, kiedy królem jeszcze nie był, nawet jeśli dotyczyły spraw rodzących konsekwencje na przyszłość. Przyjęte przez sejm jako najwyższy wówczas organ władzy w Rzeczypospolitej w okresie bezkrólewia prawa te nie stanowiły dla niego problemu, ponieważ odnosiły się w większości do spraw oczywistych, często już załatwionych. Prawa zaś dotyczące ustroju państwa, regulacje tworzone nawet na zasadzie kodyfikacji, jak to zostało określone przez Autora (s. 41) — co jest pojęciem podkreślającym ich konstytucyjny charakter — miały już inną rangę. Ich zaprzysiężenie przez króla, a więc wiążące się z ich zatwierdzeniem, często jeszcze przed koronacją, włączało króla elekta w proces nadawania im mocy obowiązującej, co ostatecznie następowało w konstytucji sejmu koronacyjnego. Z chwilą kiedy prawa te znalazły się w zasobach prawa ustrojowego, obowiązywały w pełni i można je było następnie już tylko potwierdzać i zaprzysiąc *en masse* z pozostałymi. Dokonując zaprzysiężenia praw, król elekt dodatkowo spełniał przesłankę do skutecznego prawnie objęcia tronu, albowiem stawał się częścią porządku prawno-ustrojowego, także jako uczestnik stanowienia prawa.

W sprawie sejmów w okresach bezkrólewia, w tym również tych, do których odnosi się recenzowana książka, pojawia się kolejne pytanie — w jakiej formie prawnoustrojowej sejmy w okresie bezkrólewia funkcjonowały, aby uniknąć trudności związanych ze sprawnym ich przeprowadzeniem. To z kolei wiązało się z problemem, czy sejmy wówczas zwoływane działały jako skonfederowane. W rozdziale drugim Kucharski zakwestionował ten pogląd, wskazując, że dopiero sejmy czasów stanisławowskich (choć nie były sejmami z okresu bezkrólewia), w czasie których starano się unikać ich zrywania, w celu osiągnięcia głosowania większością oraz wykluczenia *liberum veto* organizowane były jako skonfederowane. W sposób zbyt ogólny Autor przyjął, że teza o odbywaniu konwokacji pod węzłem konfederacji, jak to określił, jest szczególnie osobliwa, gdyż zjazd organizowany w celu ustalenia przebiegu bezkrólewia i przeprowadzenia elekcji miał w założeniu doprowadzić dopiero do uchwalenia aktu konfederacji i związania ogólnopolskiego węzła konfederacyjnego — kaptura, a więc zanim tego nie uczynił, nie mógł być konfederacją (s. 68–70). W sprawie tej Autor popadł w pułapkę wysublimowanego legalizmu, niewiele mającego wspólnego z pragmatyką polityczną, która w ostatecznym rozrachunku bywała z reguły najważniejsza.

Praktyka w zakresie organizacji sejmów w okresach bezkrólewii, jak można stwierdzić, była różna. Należy jednak pamiętać, że gdy tworzono odnośne reguły, w tym w szczególności dotyczące sejmów konwokacyjnych, nierzadko odwoływano się do instytucji konfederacji, powoływanych często w tym okresie obok sejmików czy zjazdów innego rodzaju²³. Było więc naturalne, że instrumentem tym jako znanym i akceptowanym w praktyce, stosowanym dla osiągnięcia określonych celów politycznych, posługiwano się w organizacji sejmów konwokacyjnych, a następnie wszystkich pozostałych instytucji bezkrólewii, jak chociażby sejmów elekcyjnych. W tym też przejawiał się związek między sejmami w bezkrólewii a konfederacjami, będącymi instytucjami stanu wyjątkowego. Na sejmy w bezkrólewii się zjeżdżano, gdyż były to właśnie organy stanu wyjątkowego, a za taki bezkrólewii uważano. Nie przyjeżdżano na sejm konwokacyjny z gotowym aktem konfederacji, tylko szykowano go na miejscu, aby konfederacja, której formalnym wyrazem stawał się kaptur generalny, dochodziła do skutku. Oznaczało to, jak słusznie Autor stwierdził, funkcjonowanie sejmów elekcyjnych odbywanego już po zawiązaniu konfederacji generalnej jako sejmów skonfederowanych. Konfederacja generalna była więc w tej sytuacji stanem organizacji państwa i jego organów, do którego dążono, przyjmując, że w takiej formie państwo powinno istnieć i działać, będąc w stanie nadzwyczajnym, czyli w bezkrólewii²⁴. Powstanie konfederacji generalnej było zatem prawnoustrojowo przewidziane²⁵.

Tak sprawy wyglądały *generaliter*, można przejść do *technicalities*, czemu zostały poświęcone kolejne rozdziały książki Kucharskiego. W nich również zawarł materiał dowodowy na potwierdzenie swoich tez i koncepcji. Rozdziały te dotyczą wyboru króla, czynności poprzedzających i warunkujących ów wybór, elekcji i związanej z tym procedury, czynności związanych z ogłoszeniem i potwierdzeniem wyboru oraz uchwał o porządku elekcyjnym, w sprawie egzorbitancji i w sprawie paktów konwentów. Autor nie ukrywał, że skupił się przede wszystkim na procedurach związanych z przeprowadzeniem elekcji, jak też z załatwianiem spraw podejmowanych przez sejmy elekcyjne w okresie bezkrólewii, które były istotne z punktu widzenia prawidłowego funkcjonowania państwa.

Odtworzenie tych proceduralnych stron działania sejmów elekcyjnych, a więc czynności składających się na przebieg elekcji, zebranie

²³ E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 11 n.

²⁴ S. Salmonowicz, op. cit., s. 12–20; E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 211–227; eadem, *System funkcjonowania*, s. 147–151.

²⁵ D. Makiła, *Sejmy w bezkrólewii*, s. 22–23; S. Salmonowicz, op. cit., s. 13–17; J. Dziegielewska, *Sejmy elekcyjne*, s. 60–61; E. Dubas-Urwanowicz, *System funkcjonowania*, s. 142–147.

tego, co w innych pracach bywało traktowane marginalnie, przedstawiane zazwyczaj w kontekście politycznym, Kucharski uznał za swoje najważniejsze osiągnięcie. Starał się wydobyć wszystko to, co związane było z techniką przeprowadzenia sejmów elekcyjnych oraz stanowiło swoisty mechanizm ich działania. Wywody, w których Autor próbował oddać specyfikę działania sejmów elekcyjnych, skoncentrowane wokół pewnych, szczegółowo pokazanych czynności proceduralnych, odnosiły się jednak jedynie do okresu 1632–1733, w którym upatrywał pewnej odrębności działania sejmów elekcyjnych.

Dobry jest zestaw źródeł, które Kucharski wykorzystał w swojej pracy. Zarówno charakterystykę przedmiotu badań, jak i swoje wnioski Autor oparł na kwerendach archiwalnych przeprowadzonych w archiwach polskich oraz w archiwum lwowskim, materiałach opublikowanych w wydawnictwach źródłowych, pamiętnikach, diariuszach, a także odniósł się do poglądów doktrynalnych zawartych w relacjach, korespondencji, pismach publicystycznych oraz zbiorach praw, które przydatne były zwłaszcza w odniesieniu do części szczegółowej, pokazując ważne dla koncepcji pracy kwestie proceduralne związane z funkcjonowaniem sejmów elekcyjnych. Kucharski skoncentrował się na czynnościach faktycznych, stałych, w których starał się dostrzec podstawy regulacji prawnej. Skrętnie opisał sytuacje i warunki, w których działały sejmy elekcyjne w okresach bezkrólewia i poddał owe uwarunkowania prawnemu uporządkowaniu, by nie powiedzieć usystematyzowaniu. Pytanie jednak, czy wypełnił lukę w historiografii. W jakimś stopniu tak, albowiem w wielu wypadkach odnosił się do działań na poszczególnych sejmach, które dotychczas traktowane były jako swego rodzaju parlamentarne didaskalia procesu elekcji. Ponadto spojrzął na sprawę od strony prawnoustrojowych mechanizmów owych działań. Pozostaje jednak problem, czy zabieg ten miał na celu dokonanie jedynie przeglądu i wychwycenia większości aspektów funkcjonowania sejmów, ich procedur, pozalegislacyjnych form działania, uchwał i praktyki parlamentarnej w odniesieniu do badanych sejmów elekcyjnych, czy też Autor dostrzegł prawidłowości dające podstawę do dokonania pewnych uogólnień.

Jak wskazał Kucharski, celem pracy było między innymi pokazanie powiązania wyborów monarchy, odbywających się na zasadach powszechności, z funkcjonowaniem tradycyjnie pojmowanego parlamentaryzmu reprezentacyjnego. Miało to zostać potwierdzone dużą liczbą przykładów, które z kolei miały wykazać bogactwo rozwiązań stosowanych w pracach sejmów elekcyjnych, działających w różnych skomplikowanych warunkach, z reguły uwarunkowanych polityką. Dokonanie tego

ujęcia w sposób kompleksowy Autor uznał za założenie metodologiczne. I tutaj dochodzimy do kwestii zasadniczej. Zawężenie prac badawczych do wybranego okresu, co Autor starał się uzasadnić na różne sposoby, nie wypadło przekonująco. Bogactwo form działania mieliśmy przecież również we wcześniejszych bezkrólewicach²⁶. Do zdarzeń, sytuacji, zjawisk i rozwiązań proceduralnych stosowanych w czasie bezkrólewicy w okresach poprzedzających badany i w działających wówczas sejmach elekcyjnych Autor niejednokrotnie i tak się odwoływał. Utrwalenie pewnych organizacyjnych form działania sejmów elekcyjnych, a zwłaszcza elekcji, co nastąpiło, jak stwierdził Kucharski, dopiero od połowy XVII w., nie oznaczało przecież osobnego osiągnięcia, gdyż wcześniejsze elekcje także się odbyły. W rzeczywistości wiele form działania mogło być wyrazem skostnienia funkcjonowania procedur, ich zbytniego sformalizowania²⁷, gdyż powtarzające się częściej elekcje utrwały samoistnie pewne czynności ze względu na nieodległą od siebie powtarzalność. Gdyby Autor objął swoimi badaniami wszystkie sejmy elekcyjne, jego wnioski byłyby bardziej dogłębne i pełne, a przede wszystkim otrzymałby większy materiał porównawczy.

Przykłady podawane przez Autora w ramach opisów działań podejmowanych wokół elekcji przez sejm elekcyjny, które wypracowano już w pierwszym bezkrólewicy, nie stwarzają jednak przekonania o ich systemowym, szczególnym znaczeniu, właściwym dla badanego okresu. Wiele z nich ma charakter przyczynkarski i trudno jest na ich podstawie ustalić jakieś stałe zasady postępowania czy funkcjonowania. Przykładowo przysięga antykorupcyjna zastosowana została incydentalnie na sejmie w 1668 r. Nie daje to podstaw do uznania, że był to instrument obowiązujący w całym badanym okresie (s. 174–187). Podobnie było z ekskluzją kandydata, której jako instrumentu prawnego nie uregulowano żadną konstytucją sejmową, pozbawiona była formalnej procedury oraz jasnych kryteriów czy przesłanek zastosowania (s. 187–195).

Na ile oryginalnie Autor pokazał sprawy proceduralne związane z działalnością sejmów elekcyjnych? Na podstawie licznych odwołań do źródeł, zwłaszcza w części szczegółowej można uznać, że starał się ukryć rezultaty innych prac, chociażby Henryka Olszewskiego (którą dość skwapliwie pomijał, jednakowoż nie bez widocznych podobieństw

²⁶ P. Skwarczyński, *Pierwsze trzy wolne elekcje*, s. 119–154; J. Dziegielewski, *Instytucje ustrojowe*, s. 50–67.

²⁷ J. Dziegielewski, *Kryzys staropolskiego parlamentaryzmu a regulacje proceduralne*, w: *Studia historyczno-prawne. Prace dedykowane Profesorowi Janowi Seredyce w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i w czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. J. Dorobisz, W. Kaczorowski, Opole 2004, s. 73–78.

w szczegółach)²⁸. Autor w szczególny zresztą sposób podszedł do literatury przedmiotu, pomijając czy też wręcz ignorując dorobek poprzedników. Natomiast nierzadko znajdujemy w książce Kucharskiego roztrząsanie tych samych problemów na wiele sposobów, prowadzone w formie sugestywnych, pouczających dyskursów, niewnoszących jednak niczego specjalnego ani do jego rozważań, ani całości wiedzy o podjętym problemie.

Reasumując, można stwierdzić, że praca potwierdziła założenie, iż sejmy elekcyjne, zwłaszcza procedury związane z elekcjami, na przestrzeni dziejów funkcjonowały różnorodnie. Poza ogólnymi ramami nie można znaleźć jednego wspólnego, ściśle obowiązującego wzorca, który zostałby wypracowany, opisany, ujęty normatywnie, a następnie był stosowany w kolejnych bezkrólewicach, choć może z różną dokładnością. Poszczególnymi elementami posługiwano się dowolnie i w zależności od sytuacji oraz potrzeb Autor dokonał szczegółowego opisu tych elementów, co samo w sobie jest wartością. Nie można jednak na tej podstawie, a tak wynikałoby z jego wywodów, budować wyobrażenia, że badany okres wyróżniał się od innych stałym katalogiem zwyczajów czy reguł postępowania, które miały walor trwałości.

Zamiast tego, posługując się podobną metodą i sposobem prezentacji, należałoby napisać książkę o wszystkich sejmach elekcyjnych. Otrzymalibyśmy wtedy całościową, ujętą pod kątem elementów prawnoustrojowych monografię o procedurach czy środkach dotyczących elekcji, a stosowanych podczas sejmów elekcyjnych. Autor, zamierzając zapewne uniknąć rozrostu swojego dzieła, zawęził opis do okresu 1632–1733, wyodrębniając go na podstawie kryteriów, które się jednak nie bronią. W gruncie rzeczy, pomimo prób systematyzacji Kucharski nie wyszedł poza prosty opis środków stosowanych w poszczególnych bezkrólewicach i na sejmach elekcyjnych w wybranym przez siebie okresie. Założeniem Autora, jak należy się domyślać, nie było opisanie poszczególnych sejmów elekcyjnych, albowiem kilka z nich zostało już opracowanych, przede wszystkim z pozycji historii politycznej²⁹. Pozostawił jednak te prace na boku, chociaż siłą rzeczy odwoływał się do nich, najczęściej krytycznie. Zamiarem Tomasza Kucharskiego natomiast, co wprost wynika z konstrukcji pracy i deklarowanych intencji badawczych, było ujęcie problemowe, w wyniku którego mieliśmy otrzymać odpowiedzi dotyczące roli i znaczenia sejmów elekcyjnych w latach 1632–1733, jako określonej właśnie w tym okresie instytucji

²⁸ H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 424–426.

²⁹ Zob. przyp. 3.

prawnoustrojowej, działającej w państwie, którego rozwój stosunków wewnętrznych nieustannie wpływał na ich pozycję. Czy zadanie to zostało zrealizowane? Można mieć wątpliwości, po lekturze pozostaje przede wszystkim znaczny niedosyt. W kwestii konstrukcji prawnych bezkrólewii niczego nowego nie otrzymaliśmy, albowiem nie można wskazać jako *novum* tego, co istnieje w świadomości badaczy jako oczywiste. Jak stwierdził kiedyś sir Geoffrey R. Elton w odniesieniu do jednej z prac, co można byłoby przyjąć za puentę niniejszych rozważań: „The first error of this book lies in its original conception”³⁰. Samo podjęcie jakiegoś tematu, wykreowanie jego wagi i znaczenia nie wystarczy. O ile nie zostanie przeprowadzone trafnie, wyczerpująco, nie spełni oczekiwań i może nie być zadowalające.

Streszczenie

W niniejszym artykule recenzyjnym omówiona została książka Tomasza Kucharskiego poświęcona okresom bezkrólewia i sejmom elekcyjnym, które odbyły się w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1632–1733. Zasadniczej ocenie zostały poddane poglądy Autora dotyczące problematyki bezkrólewia jako stanu prawnoustrojowego i stosowanych w tym czasie przepisów, jak również działających wtedy organów władzy, pozostających w określonych relacjach. Kwestie te zawarte zostały w pierwszej, ogólnej części pracy. Wątki te poddane zostały krytyce jako ujęcia przedstawione wprawdzie szeroko, ale niewiele wnoszące poza dyskursywnym charakterem wywodów, a jednocześnie ukazane w dyskusyjny sposób. Podobnie krytycznej ocenie, ze względu na przyjęte założenia, ograniczające pole eksploracji Autora do pewnych sejmów w latach 1632–1733, poddana została druga, szczegółowa część pracy. Przygotowana na podstawie szeroko zakrojonych badań źródłowych, miała na celu wykazanie szczególności procedur stosowanych w obradach sejmów elekcyjnych jako wyjątkowych, ale jednocześnie zapewniających efektywność ich działania w okresie bezkrólewia w latach 1632–1733. Pomimo bogactwa prawnych i pozaprawnych form działania sejmów elekcyjnych w XVII–XVIII w. przedstawionych przez Kucharskiego, koncepcja ograniczenia się do jedynie niektórych sejmów nie była wystarczająca i reprezentatywna. Wprawdzie Autor starał się to uzasadnić, ale niezbyt przekonująco. Zdecydowanie bardziej znaczące, a z tego powodu mniej ograniczone i wyrzykowe byłoby przedstawienie roli i znaczenia, jak też funkcjonowania instytucji sejmów elekcyjnych we wszystkich okresach bezkrólewia, pokazujące ich wartość prawnoustrojową w dziejach parlamentaryzmu Rzeczypospolitej.

³⁰ G.R. Elton, *Studies in Tudor and Stuart Politics and Government*, t. 3, Cambridge 1983, s. 473.

Once Again about the Sejm during the Interregnum.
Remarks on Tomasz Kucharski's Book *Sejmy elekcyjne
w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1632–1733*

This review article discusses Tomasz Kucharski's book devoted to the interregna and Election Sejms in the Polish-Lithuanian Commonwealth between 1632 and 1733. The Author's views on the issue of interregnum as a legal system and the provisions applied therein, as well as the authorities operating within them and remaining in specific relationships during this period, were substantially assessed. The text was presented extensively but offered little more than a discursive exploration of the arguments, leaving it open to debate. Similarly, the second, more detailed part of the work faced critical assessment due to the assumptions that limited the Author's exploration to specific periods between 1632 and 1733. Prepared based on extensive source research, it aimed to demonstrate the specific procedures used in the deliberations of Election Sejms as unique, but at the same time ensuring the effectiveness of their operation during the interregna between 1632 and 1733. Despite the wealth of legal and extra-legal forms of operation of Election Sejms in the seventeenth and eighteenth centuries presented by the Author of the discussed work, the concept of limiting oneself to only certain Sejms in this period was not sufficient and representative. The Author tried to justify it, but not very convincingly. It would be much more valuable, and since less limited and selective, to present the role and significance as well as the functioning of the institution of Election Sejms in all interregnums, showing their position and legal importance in the history of the parliamentarism of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Bibliografia

Edycje źródłowe

Volumina Constitutionum, t. 2: 1550–1609, cz. 1: 1550–1585, red. Stanisław Grodzinski, Irena Dwornicka, Waław Uruszczak, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2005.

Opracowania

Augustynowicz Christoph, *Die Kandidaten und Interessen des Hauses Habsburg in Polen-Litauen während des zweiten Interregnums 1574–1576*, WUV Universitätsverlag, Wien 2001.

Backvis Claude, *L'origine de la diète „viritim” pour l'élection du roi en Pologne*, „*Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*” 20, 1968–1972, s. 45–128.

Balzer Oskar, *Początek sądów kapturowych*, „*Ateneum*” 2, 1885, s. 146–158.

- Balzer Oswald, *Modus eligendi regis z początku XVI wieku*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza r. 1661*, t. 1, [aut. Ludwik Finkel i in.], Uniwersytet Lwowski, Lwów 1911, s. 3–21.
- Chmielewska Mieczysława, *Sejm elekcyjny Michała Korybuta Wiśniowieckiego 1669 roku*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2006.
- Dubas-Urwanowicz Ewa, *Bezkrólewie — czas integracji czy podziałów*, „Przegląd Historyczny” 85, 1994, 1–2, s. 35–43.
- Dubas-Urwanowicz Ewa, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewicach po śmierci Zygmunta Augusta*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 1998.
- Dubas-Urwanowicz Ewa, *Królestwo bez króla? Kompetencje monarsze w dwóch pierwszych bezkrólewicach po śmierci Zygmunta Augusta*, „Przegląd Historyczny” 93, 2002, 2, s. 145–158.
- Dubas-Urwanowicz Ewa, *System funkcjonowania Rzeczypospolitej ukształtowany w czasie interregnum po śmierci Zygmunta Augusta. Geneza, uwarunkowania i istota związków*, w: *Rok 1573. Dokonania przodków sprzed 440 lat*, red. Jan Dziegielewska, Krzysztof Koehler, Dorota Muszytowska, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2014, s. 128–136.
- Dubas-Urwanowicz Ewa, „Warunek warszawski” z września 1574 roku a status prawno-polityczny państwa, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 60, 2008, 1, s. 193–201.
- Dziegielewska Jan, *Instytucje ustrojowe Rzeczypospolitej Obojga Narodów a rozwój Woli*, w: *Historia Woli*, red. Karol Mórański, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego „Kraj”, Warszawa 2000, s. 39–67.
- Dziegielewska Jan, *Kryzys staropolskiego parlamentaryzmu a regulacje proceduralne*, w: *Studia historyczno-prawne. Prace dedykowane Profesorowi Janowi Sereyde w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i w czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. J. Dorobisz, Włodzimierz Kaczorowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2004, s. 73–78.
- Dziegielewska Jan, *Prymasi w roli interreksów*, w: *Prymasi i prymasostwo w dziejach państwa i narodu polskiego*, red. Wiesław Jan Wysocki, Pax, Warszawa 2002.
- Dziegielewska Jan, *Sejmy elekcyjne, elektorzy, elekcje 1573–1674*, Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, Aspra-JR, Pułtusk–Warszawa 2003.
- Dziegielewska Jan, *Wolna elekcja viritim — najgłośniejsze z dokonań okresu bezkrólewia po śmierci ostatniego Jagiellona*, w: *Rok 1573. Dokonania przodków sprzed 440 lat*, red. Jan Dziegielewska, Krzysztof Koehler, Dorota Muszytowska, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2014, s. 169–186.
- Ekes Janusz, *Trójpodział władzy i zgoda wszystkich. Naczelne zasady „ustroju mieszanego” w staropolskiej refleksji politycznej*, Instytut Historii Akademii Podlaskiej, Siedlce 2001.
- Elton Geoffrey R., *Studies in Tudor and Stuart Politics and Government*, t. 3, Cambridge University Press, Cambridge 1983.
- Finkel Ludwik, *Elekcja Zygmunta I. Sprawy dynastii Jagiellońskiej i unii polsko-litewskiej*, Fundusz Nestora Bucewicz, Kraków 1910.
- Gąsior Ewa, *Sejm konwokacyjny po śmierci Jana III Sobieskiego*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2017.

- Grodziski Stanisław, *Stanowisko interrexa w polskiej tradycji dziejowej*, w: *Leges sapere. Studia i prace dedykowane profesorowi Januszowi Sondłowi w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, red. Waław Uruszczak, Paulina Święcicka, Andrzej Kremer, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 171–177.
- Gruszecki Stefan, *Walka o władzę w Rzeczypospolitej po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów 1572–1573*, PWN, Warszawa 1969.
- Jeziński Franciszek Salezy, *O bezkrólewicach w Polsce i o wybieraniu królów począwszy od śmierci Zygmunta Augusta Jagielly aż do naszych czasów*, oprac. Włodzimierz Kaczorowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2017.
- Kaczorowski Włodzimierz, *Sejmy konwokacyjny i elekcyjny w okresie bezkrólewia 1632 r.*, Instytut Śląski, Opole 1986.
- Kaczorowski Włodzimierz, *Z dziejów bezkrólewia 1632 r.*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu. Historia” 25, 1989, s. 91–101.
- Kolankowski Zygmunt, *Elekcyja Zygmunta Augusta*, „Kwartalnik Historyczny” 19, 1905, s. 531–5557.
- Konopczyński Władysław, *Konwokacje*, w: Adam Vetulani, Władysław Abraham, *Studia historyczne ku czci S. Kutrzeby*, t. 1, nakładem Komitetu, Kraków 1938, s. 247–26.
- Korolko Mirosław, *Klejnot swobodnego sumienia. Polemika wokół konfederacji warszawskiej w latach 1573–1658*, Pax, Warszawa 1974.
- Korolko Mirosław, *Spory i polemiki wokół konfederacji warszawskiej w latach 1573–1576*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 18, 1973, s. 67–94.
- Kucharski Tomasz, *Sejmy elekcyjne w Rzeczypospolitej Obojga narodów w latach 1632–1733*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2022.
- Lewandowska-Malec Izabela, *Prawo do elekcji króla Rzeczypospolitej w latach 1587–1764*, w: *Historia testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, nuntia vetustatis. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Włodzimierzowi Kaczorowskiemu*, red. Ewa Kozerska, Marek Maciejewski, Piotr Stec, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2015, s. 255–270.
- Makiła Dariusz, *Artykuły henrykowskie (1573–1576). Geneza, obowiązywanie, stosowanie. Studium historyczno-prawne*, Vizja Press&IT, Warszawa 2012.
- Makiła Dariusz, *Artykuły henrykowskie (1573–1576). Zakres wprowadzanych zmian w ustroju Rzeczypospolitej oraz ich ocena*, w: *Rok 1573. Dokonania przodków sprzed 440 lat*, red. Jan Dziegielewski, Krzysztof Koehler, Dorota Muszytowska, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2014, s. 158–161.
- Makiła Dariusz, *Prymas Polski interreksiem Rzeczypospolitej*, w: *Urząd prymasa w Polsce. Geneza, oddziaływanie, znaczenie*, red. Waldemar Graczyk, Jolanta M. Marszałska, Leszek Zygmunt, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Ciechanowie, Warszawa 2018, s. 163–174.
- Makiła Dariusz, *Sejmy w bezkrólewiu. Instytucja władzy najwyższej Rzeczypospolitej*, w: *Między barokiem a oświeceniem. Parlamentaryzm*, red. Barbara Krysztopa-Czupryńska, Jerzy Kiełbik, Ośrodek Badań Naukowych imienia Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn 2016, s. 17–27.
- Noailles Emmanuelle Henri de, *Henri de Valois et la Pologne en 1572*, t. 1–3, Michel Lévy Frères, Paris 1867.

- Olszewski Henryk, *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652–1763. Prawo, praktyka, teoria, programy*, UAM, Poznań 1966.
- Opaliński Edward, *Elekcje wazowskie w Polsce. Stosunek szlachty do instytucji okresu bezkrólewia*, „Kwartalnik Historyczny” 92, 1985, 3, s. 533–547.
- Opaliński Edward, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652. System parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1995.
- Opaliński Edward, *Zjazd w Jędrzejowie w 1576 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 109, 2002, 2, s. 15–39.
- Pieńkowska Anna, *Zjazdy i sejmy z okresu bezkrólewia po śmierci Stefana Batorego*, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Pułtusk 2010.
- Piliński Tadeusz, *Bezkrólewie po Zygmuncie Auguście i elekcja króla Henryka*, Uniwersytet Jagielloński, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1872.
- Plaża Stanisław, *Próby reform ustrojowych w czasie pierwszego bezkrólewia. 1572–1574*, PWN, Kraków 1969.
- Plaża Stanisław, *Wielkie bezkrólewia*, KAW, Warszawa 1988.
- Reimann Eduard, *Die polnische Königswahl von 1573*, „Historische Zeitschrift” 11, 1867, s. 58–128.
- Rhode Maria, *Ein Königreich ohne König. Der kleinpolnische Adel in sieben Interregna*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1997.
- Rybak Paweł, *Zjazd szlachty w Stężycy (maj–czerwiec 1575 r.) na tle drugiego bezkrólewia*, Adam Marszałek, Toruń 2002.
- Salmonowicz Stanisław, *Geneza i treść uchwał konfederacji warszawskiej*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 19, 1974, s. 7–30.
- Siemieński Józef, *Drugi akt konfederacji warszawskiej 1573 r.*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1911, s. 3–26.
- Silnicki Tadeusz, *Prawo elekcji królów w dobie jagiellońskiej*, Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej, Lwów 1913.
- Skwarczyński Paweł, *Pierwsze trzy wolne elekcje viritim 1573–1578 (Zagadnienia wybrane)*, „Teki Historyczne” 10, 1959, s. 119–154.
- Sobieski Waclaw, *Elekcja viritim*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 23, 1905, s. 537–560.
- Sobieski Waclaw, *Trybun ludu szlacheckiego. Pisma historyczne*, oprac. Stanisław Grzybowski, PIW, Warszawa 1978.
- Sobociński Władysław, *O ustawie konstytucyjnej państwa polskiego z r. 1573*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1, 1948, s. 75–89.
- Sobociński Władysław, *Pakta konwenta. Studium z historii prawa polskiego*, Wydawnictwa Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1939.
- Stadnicki Kazimierz, *O tronie elekcyjnym domu Jagiellonów w Polsce*, Nakładem Autora, Lwów 1880.
- Szujski Józef, *Jeszcze o elekcji w epoce Jagiellonów*, w: Józef Szujski, *Dzieła*, seria 2, t. 7, Kraków 1888.
- Tazbir Janusz, *Geneza i skutki wolnych elekcji*, w: *Elekcje królów Polski w Warszawie na Woli 1575–1764. Upamiętnienie pola elekcyjnego w 400-lecie stołeczności Warszawy*, red. Marek Tarczyński, Rytm, Warszawa 1997, s. 11–26.
- Uruszczak Waclaw, *Ustawy Zygmunta I z lat 1530 i 1538 w sprawie elekcji królewskiej*, w: *Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane profesor Katarzynie Sójce-Zielińskiej*, red. Grażyna Bałtruszajtys, Liber, Warszawa 2000, s. 349–360.

Wisner Henryk, *Wolna elekcja w dziejach Rzeczypospolitej*, w: *Elekcje królów Polski w Warszawie na Woli 1575–1764. Upamiętnienie pola elekcyjnego w 400-lecie stołeczności Warszawy*, red. Marek Tarczyński, Rytm, Warszawa 1997, s. 27–38.

Wiśniewski Krzysztof, *Urząd marszałkowski koronny w bezkrólewiach XVII–XVIII wieku (1632–1736)*, Arx Regia, Warszawa 2015.

Zakrzewski Wincenty, *Po ucieczce Henryka. Dzieje bezkrólewia 1574–1575*, Akademia Umiejętności, Kraków 1878.

Вержбовский Федор Ф., *Две кандидатуры на польский престол Вильгельма из Розенберга и эрцгерцога Фердинанда, 1574–1575*, тип. К. Ковалевского, Варшава 1889.

Трачевский Александр С., *Польское бескорольеве по прекращении династии Ягеллонов*, тип. Грачева и комп., Москва 1869.

Biogram: prof. dr hab. Dariusz Makilla, Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie. Zajmuje się m.in. problematyką prawną-ustrojową Rzeczypospolitej Obojga Narodów; kontakt: d.makilla@vizja.pl.

Author: Dariusz Makilla, professor, employee of the University of Economic and Human Sciences in Warsaw. He deals with, among others: legal and constitutional issues of the Polish-Lithuanian Commonwealth; contact: d.makilla@vizja.pl.